

PAPER DETAILS

TITLE: Istif'âl Bâbi'nin Ifade Ettigi Anlamlar: el-Câmiu's-Sahîh Örneği

AUTHORS: Fatih Yediyildiz

PAGES: 971-995

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3899022>

İstif'âl Bâbı'nın İfade Ettiği Anlamlar: el-Câmiu's-Sahîh Örneği

Fatih Yediyıldız

0000-0002-1041-4667 | fatih.yediyildiz@giresun.edu.tr

Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye ve Belagatı, Giresun, Türkiye

ROR ID: [05s2aq822](https://orcid.org/05s2aq822)

Öz

Sarf ilminin ana konularından olan bâblar, isim ve fiillerden farklı anlamlara gelebilecek yeni fiiller türetilmesinde çok mühim bir yere sahiptir. Arap dilinde yaygın kullanılan bâbların her birinin birbirine benzer özellikleri yanında birbirinden ayrılan anlam özellikleri de vardır. Bâbların ifade ettiği anlamların birbirinden ayırt edilebilmesi için anlam özelliklerinin iyi bilinmesi gerekir. Üç harf ziyâdeli bâbların en yaygın kullanılanı istif'âl bâbıdır. Bu bâbın klasik kaynaklarda zikredilen anlamlarının yanı sıra vurgulanması gereken başka anlamları da vardır. Bu çalışmada klasik manaları yanında istif'âl bâbının muhtemel manalarının da vurgulanması amaçlanmıştır. Bu bâbın geçtiği âyet, hadis ve şiir metinlerinin çevirilerinde yanlışlık yapılmaması için bu bâbın ifade ettiği manaların çok iyi bilinmesi önem arz etmektedir. Bu konuda Kur'ân ve Arap şiiriyle ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte hadis kaynaklarına dair bir çalışmanın olmadığı ve bu bâbın Şahîh-i Buhârî'deki kullanımlarının oldukça zengin olduğu müşahede edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamız istif'âl bâbının anlamlarını genel olarak ele almakla birlikte Şahîh-i Buhârî'deki farklı kullanımlarına da yer vermektedir. Bununla beraber istif'âl bâbının başka anlamları da olmasına rağmen yapılan çalışmalarda daha çok bu bâbın klasik eserlerde tespit edilmiş manalarına yoğunlaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada istif'âl bâbının klasik manalarının yanı sıra hadislerden tespit edilmiş muhtemel manaları da ele alınarak bir nebze olsa bu alandaki boşluğu doldurmada bir katkısı olacağı düşünülmektedir. Öte yandan araştırma, istif'âl bâbının klasik ve muhtemel anlamları ve bu anlamların Sahih-i Buhârî'deki kullanımlarıyla sınırlıdır. Araştırma sonucunda istif'âl bâbının manalarının klasik nahiv kitaplarında yazılanlardan daha fazla olduğu ve bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Nitekim tarihi süreç içerisinde bu bâbın anlamlarının sayısı konusundaki ihtilaflar bu bâbın manalarının daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Sîbeveyhi'ye göre bu sayı yedi, İbn Mâlik on bir, Ebû Hayyân ise on iki olduğunu söylerken günümüz Arap dili âlimleri bu sayıyı çok daha yükseltmektedirler. İstif'âl bâbının bu çalışmada ulaşılabilen manalarının sayısı ise on sekizdir. Buhârî hadislerinde istif'âl bâbının klasik kaynaklarda zikredilen talep, vicdân (bir sıfat üzere bulmak), ittihâz (edinmek), ta'diye (geçişsiz fiili geçişli yapmak), mutâva'ât (dönüşlülük), ihtisârü'l-hikâye (bir cümleyi özet şekilde anlatmak), i'tikât (saymak, inanmak), selb ve izâle (gidermek, ortadan kaldırmak), tehavvül ve sayrûret (değişim ve dönüşüm), mübâлага gibi hemen hemen tüm anlamlarında kullanıldığı görülmüş; ancak haynûnet (birşeyin vaktinin gelmesi) anlamına bu eserde rastlanılmamıştır. Bunun birlikte talep anlamında çokça kullanıldığı, sülâsi mücerred ve if'âl bâbıyla eşanlamlı kullanımlarının yaygın olduğu; ancak tef'îl, ifti'âl, tefe'ul gibi bâblarla benzer kullanımlarının bulunduğu ancak fazla olmadığı tespit edilmiştir. İstif'âl bâbı, if'âl ve tef'îl bâbıyla aynı anlamdaki kullanımlarında geçişli iken, sülâsî mücerred, ifti'âl, tefe'ul gibi bâblarla benzer kullanımlarında lâzım bir fiil özelliği taşır. Bazen de if'âl bâbının dönüşlülüğünün sağlandığı bir bâb özelliğindedir. Genellikle tefa'ul (تَفَاعُل) bâbının bir özelliği olan tekellûf, bu bâbdan gelen bazı fiillerde de mevcuttur. Bu klasik anlamlarının yanı sıra istimrâr (devam etmek), istihrâc (çıkarmak), tehayyür (seçmek, yeğlemek), îbsâr (bakmak) gibi olası yeni manalar da taşıdığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Sarf, Mezid Bablar, İstif'âl Babı, Sahîh-i Buhârî

Atıf Bilgisi

Yediylıdız, Fatih. "İstifâl Bâbı'nın İfade Ettiği Anlamlar: el-Câmiu's-Sahîh Örneği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 971-995. <https://doi.org/10.51702/esoguiid.1476860>

Geliş Tarihi	01.05.2024
Kabul Tarihi	22.06.2024
Yayın Tarihi	15.09.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Meanings Expressed by İstif'âl Bâbı: The Example of el-Câmiu's-Sahîh

Fatih Yediyıldız

0000-0002-1041-4667 | fatih.yediyildiz@giresun.edu.tr

Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye ve Belagatı, Giresun, Türkiye

ROR ID: [05szaq822](https://orcid.org/05szaq822)

Abstract

Chapters, which are one of the main subjects of sarf science, have a crucial place in deriving new verbs that can have different meanings from nouns and verbs. Each of the sections commonly used in the Arabic language has similar features and different meanings. In order to distinguish the meanings expressed by the sections, their semantic features must be well known. The most commonly used section with more than three letters is the istif'al section. In addition to the meanings mentioned in classical sources, this chapter also has other meanings that need to be emphasized. In this study, it is aimed at emphasising the possible meanings of the istif'al section and its classical meanings. To prevent errors in the translation of the verses, hadiths, and poetry texts that reference this chapter, it is crucial to thoroughly understand its meanings. Despite the rich use of this chapter in Şaḥîḥ-i Buḥârî, there is a noticeable absence of studies on hadith sources, in contrast to the existing research on the Quran and Arabic poetry with regard to this subject. Therefore, although our study deals with the general meanings of the istif'al chapter, it also includes its different uses in Şaḥîḥ-i Buḥârî. Despite the diverse meanings of the istif'al section, studies primarily concentrate on the interpretations found in classical works. Therefore it is thought that this study will contribute to filling the gap in this field, at least to some extent, by discussing the classical meanings of the chapter of istif'al as well as the possible meanings determined from the hadiths. The research is limited to the classical and possible meanings of istif'al chapter and the use of these meanings in Sahih Bukhari. The research revealed that the meanings of the istif'al chapter are more than those written in classical grammar books. In fact, historical disagreements about the number of meanings in this section indicate that it has a greater number of meanings than previously thought. Sîbeveyhi asserts that this section has seven meanings, Ibn Malik asserts eleven, Abu Hayyan asserts twelve, and today's Arabic language scholars raise this number significantly higher. It has been observed that in the hadiths of Bukhari, the chapter istif'al is used in almost all the meanings mentioned in classical sources, such as demand, finding, acquiring as an adjective, making an intransitive verb transitive, reflexivity, expressing a sentence in a summary way, assuming, eliminating, change and transformation, and exaggeration. It is frequently used in the sense of demand, and its synonymous usage with sulasi abstract and if'al babab is common. However, it has been determined that it has similar uses with sections such as tef'il, ifti'âl, tefe'ul, but not many. While the section istif'al is transitive in its usage with the same meaning as if'al and tef'il sections, it has the feature of an obligatory verb in its similar uses with sections such as sülâsî mücerred, ifti'âl, tefe'ul. Sometimes it has the feature of a section where the reflexivity of the if'al section is ensured. Tekellûf, which is generally a feature of the (تَكْلُوفُ) section, is also present in some verbs coming from this section. In addition to these classical meanings, it has been determined that it carries possible meanings such as continuing, subtracting, choosing and looking.

Keywords:

Arabic Language and Rhetoric, Sarf, Mazid Chapters, Istif'al Chapter, Sahih-i Bukhari

Citation:

Yediyıldız, Fatih. "Meanings Expressed by İstifâl Bâbı: The Example of el-Câmiu's-Sahîh". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 11/2 (September 2024), 971-995. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1476860>

Date of Submission	05.01.2024
Date of Acceptance	06.22.2024
Date of Publication	09.15.2024
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Arap dilinde mezidlik olgusu, kelime türetiminde önemli bir etkidir. Arap gramerinde ziyâde, “kelimeye bir anlam kazandırmak veya yeni sözcükler elde etmek için kelimeye onda olmayan bir şey eklemek.” şeklinde tanımlanır. Ziyâde, fiilin kökünde olmayan yeni bir mana elde etmek, yalın fiili te'kit etmek, aynı manayı veren fiilleri çoğaltmak, kelime çeşitliliğini artırmak (te vessü') gibi amaçlar için yapılır. Lafzî ve manevî ziyâdelerle fiillere geçişlilik-geçişsizlik (ta'diye), dönüşlülük (mutâvaat), mübâlaga, bir vasıf üzere bulmak, bir şeyi çokça yapmak (kesret), ortaklık (müşareket), gayret ve devamlılık, zoraki yapmak (tekellüf), bir şeyi yapar gibi görünmek, istemek, bulmak, bir halden başka hale geçiş (sayrûret) gibi farklı manalar kazandırılır. Bir harf ilaveyle mezid yapılan bâblar, if'âl, tef'îl, mufâ'ale iken, iki harf ilaveyle mezid yapılanlar tefâ'ül, tefâ'ül, ifti'âl, infî'âl, if'ilâl bâblarıdır. Üç harf ziyâdeyle mezid olanlar ise istif'âl, if'ilâl, if'îâl ve if'îvvâl bâblarıdır.

Üç harf ziyâdeli bâbların en yaygın kullanılanı istif'âl bâbıdır. Bu bâbın klasik kaynaklarda zikredilen anlamlarının yanı sıra vurgulanması gereken başka anlamları da vardır. Bu çalışmada klasik manaları yanında istif'âl bâbının muhtemel başka manalarının vurgulanması amaçlanmıştır. Bu bâbın geçtiği âyet, hadis ve şiir metinlerinin çevirilerinde yanlışlık yapılmaması için bu bâbın ifade ettiği manaların çok iyi bilinmesi önem arz etmektedir. Özellikle hadislerin lafızlarının yorumlanmasında diğer bâblarda olduğu gibi istif'âl bâbının da manalarının bilinmesi muhtemel yanlış çeviri ve yorumlamaların önüne geçecektir. Bu konuda Kur'an ve Arap şiiriyle ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte hadis kaynaklarına dair bir çalışmanın olmadığı ve bu bâbın Şaḥîḥ-i Buḥârî'deki kullanımlarının oldukça zengin manalar içerdiği müşahade edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamız istif'âl bâbının anlamlarını genel olarak ele almakla birlikte Şaḥîḥ-i Buḥârî'deki farklı kullanımlarına da yer vermektedir. Bununla beraber istif'âl bâbının farklı başka anlamları da olmasına rağmen yapılan çalışmalarda daha çok istif'âl bâbının klasik eserlerde tespit edilmiş manalarına yoğunlaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada istif'âl bâbının klasik manalarının yanı sıra hadislerden tespit edilmiş muhtemel manaları da ele alınarak bir nebze olsa bu alandaki boşluğu doldurmada bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

Bu alanda yapılan önemli çalışmalar ise şunlardır: Abdu'l-maksûd Ebû Cüneyne'nin “Sîgatü istif'âl fi şî'ri İlye Ebî Mâzi” adlı makâlesi, Melâz Zeliha'nın “Me'ânî istif'âl fi'l Kur'an” makâlesi, İsa Misbah el-Ledâvî'nin Sîgatü'l-istif'âl ve delâletühâ fi'l Kur'an adlı tezi, Halef Âyid el-Cerâdât'ın “Tevhîdü'l-ma'na es-Sarfî li's-sîgati'l-fi'liyyeti'l-mezide (istif'âl)” adlı makâlesi, Züheyr Muhammed Ali el-Arnâvûtî'nin “Delâletü istif'âl ale'l-mübâlaga fi'l Kur'an” adlı makâlesi, Kadri Yıldırım'ın “Sülâsî Mücerred Fiillerin Mezîd olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar” adlı makâlesi, Şahâbeddin Ergüven'in “Arapça'da Dönüşlülük Anlamı İfade eden Mezid Fiiller” adlı makâlesi, Sâm Ammâr'ın “Sîgatü istif'âl fi'l-Kur'an” adlı makâlesi ve Hâşim Tâhâ Şellaş'ın Evzânü'l-fiil ve me'ânihâ adlı eseri.

1. İstif'âl Bâbı

İstif'âl, fiil köküne üç harf ziyade edilerek yapılan sülâsî mezid bâbların en yaygın olanlarından. Sülâsî mücerred fiilin başına ا-س-ت harfleri eklenerek bu bâb elde edilir. Hem

müte'addî hem de lâzım olan sülâsî fiillerden yapılıdır.¹ İstif'âl bâbı bazen lâzım bir fiili müte'addî yapmada kullanılır. اسْتَحْزَجَ / حَزَجَ çıktı / çıkardı gibi. Çoğunlukla geçişli kullanılan istif'âl bâbı bazen lâzım olarak da gelebilir. اسْتَحْسَنَ واستَحْفَضَ (Güzel buldu, kötü buldu, hafife aldı) örneklerinde müte'addiyken, اسْتَأْخَرَ واستَحْزَرَ (geri kaldı, taşlaştı, kibirlendi) örneklerinde ise lâzım olarak bulunur. Bu bâb, isimden fiil yapılmasında ve fiilden fiil türetmede kullanılmaktadır.

1.1. İstif'âl Bâbının Anlamları

İstif'âl bâbının en yaygın anlamı taleptir.² Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb*'ında bu bâbı اسْتَفْعَلَ başlığı altında bir bâbda işlemiş ve talep, isâbe, tehavvül, if'âl manasında, ifti'âl manasında, فَعَلَ manasında, اسْتَفْعَلَ manasında olmak üzere yedi anlamının olduğunu ifade etmiştir.³ Sîrâfî (ö. 368/979), Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), İbn Yaîş (ö. 643/1245), İbn Usfûr (ö. 669/1270) gibi ondan sonra gelen birçok âlim bunu aynen benimsemiştir.⁴ İbn Mâlik (ö. 672/1274), Sîbeveyhi'nin verdiği yedi anlama ilaveten dört mana daha ilave ederek sayıyı on bire çıkartmıştır.⁵ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise istif'âl bâbının manalarının on iki olduğunu söylemiştir.⁶ Yeni dönem âlimler ise bu sayıyı çok daha ileri götürmüşlerdir.⁷ Günümüz âlimlerinden Arap dili profesörü Sâm Ammâr bu sayıyı elli sekizlere kadar çıkarır. Bundan da anlaşılıyor ki dil âlimleri bu bâbın anlamlarını net olarak belirlemede ittifak halinde değillerdir. Ulemânın çoğunluğu talebin istif'âl bâbının ana manası olduğunu, bazıları ise talep gibi vicdânın (bulmak) da onun asıl manası olduğunu söylemişlerdir.⁸ Mısır Dil Kurumu, bu bâbın talep ve sayrûret anlamlarının kıyâsi olduğuna karar vermiştir. İstif'âl bâbı bazen bir cümlede muhtemel manalarından her ikisini de gösterebilir. اسْتَعْجَلْ فَاسْتَعْجَلْ “ondan acele etmesini istedim. O da acele etti.” Cümlesinde اسْتَعْجَلْ fiili hem talep hem de عَجَلَ anlamındadır. Aynı şekilde اسْتَفْتَحْ fiili hem افْتَحْ gibi başlamak anlamında ifti'âl bâbının eşanlamlısı hem de açılmasını istemek anlamında talep bildirebilir.

Şâhîh-i Buḥârî'de istif'âl bâbından gelen fiillere sıkça rastlamamız mümkündür. Bu eserde ifade ettiği manalardan talep, sülâsî mücerred ve if'âl babıyla aynı anlamı ifade etmesi en yaygın kullanıldığı manalarıdır. Bunun yanında klasik kaynaklarda zikredilen sayrûret, bulmak, edinmek, saymak, cümleyi kısaca ifade etmek, selb ve izâle, mübâlaga gibi manalarına da rastlayabiliyoruz. Lafız ve anlam genişliği ve çeşitliliği sağlamada if'âl, tef'îl, ifti'âl, tefe'ul gibi bâblarla eşanlamlı manaları vardır. İstif'âl bâbı bu eserde yukarıda zikrettiğimiz anlamlarının yanı sıra devam etmek (istimrâr), çıkarmak (istihrâc), seçmek (tehayyür), bakmak (ibsâr) gibi klasik eserlerde vurgulanmayan manalar da kullanıldığı görülmektedir. Bu babın klasik kaynaklarda zikredilen belli başlı anlamları şunlardır:

¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/441; İbn Usfûr, *el-Mümti'u fi't-tasrif*, thk. Fahrüddin Kubâve, (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1987), 1/194; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrif*, 84.

² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccar, (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1994), 2/153.

³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1988), 4/70

⁴ Bk. İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli, (Beyrut: Müessesü'r-Risale, ty), 467; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/155.

⁵ Cemâlüddin İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid, (Kahire: Dâru Hicr, 1990), 3/458.

⁶ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el- Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhit fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 1/140.

⁷ Haşim Taha Şellaş, *Evzânü'l-ef'âl ve me'ânih*, (Necfî'l-Eşraf: Matba'atü'l-Edeb, 1971), 106-111.

⁸ Bk. İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 7/161. Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 4/449.

1.1.1. İstek

İstek (الطلب), istif'âl'in en belirgin manalarındandır.⁹ Buradaki istekten kasıt, cümlede özne olan unsurun meful olan unsurdan bir istekte bulunmasıdır.¹⁰ Örneğin; الْمُدْرَسُ الطَّالِبَ اسْتَأْذَنَ الْوَلَدَ “öğretmen öğrenciye izin verdi.” cümlesindeki fiil istif'âl bâbına nakledildiğinde, اسْتَأْذَنَ الطَّالِبُ مِنْ “öğrenci öğretmenden izin istedi.” anlamını ifade eder. Ebu Ali el-Fârisî (ö. 377/987) şöyle der: اسْتَفْتَعْتُ dediğinde “bir şey yapmak istedim.” demiş oluruz.¹¹ Abdulkâhir Cürcânî (ö. 471/1078-79) gibi bazı âlimler talep yerine aynı anlama gelen suâl (سؤال) terimini kullanmışlardır.¹² اسْتَفْتَعْتُ, اسْتَعْلَجَ, اسْتَعْتَبَ, اسْتَغْفَرَ, اسْتَعَانَ, اسْتَأْذَنَ, اسْتَفْتَيْتُ fiillerinin geçtiği âyet, hadis ve şiir metinlerinde istif'âl bâbının istemek anlamında kullanıldığını görüyoruz.¹³ Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]) bir şiirinde istif'âl bâbında olan bir fiili bu anlamda kullanmıştır:

حَتَّى اسْتَفْتَعْتُ بِأَهْلِ الْمَلْحِ مَا طَعِمْتُ فِي مَنْزِلِ طَعْمِ نَوْمٍ غَيْرِ تَأْوِيلٍ

“Milh halkından yardım isteğinceye kadar dönmeksizin evde tatlı bir uyku tatmadı.”

Buhârî'nin Sahîhi'nde istif'âl bâbının istemek anlamında kullanıldığı birçok örnek mevcuttur. Örneğin; أَقْرَأَنِي جَبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ فَلَمْ أَزَلْ أُسْتَرْزِدهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرَافٍ “Cibril bana Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Ben yedi harfe ulaşana kadar bunun artırılmasını istedim”. زاد artmak kökünden türetilen اسْتَزَادَ fiili artmasını, artırılmasını istemek anlamına gelir. Gözetmek anlamına gelen رَعَى fiilinden türetilen اسْتَرْعَى fiili de talep anlamında kullanılan diğer bir fiildir. Sözlükler bu fiilin anlamını اسْتَحْفَظَ korumasını, gözetmesini istemek olarak vermektedir. Hadis metninde şu şekilde geçmektedir:

مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْعِيهِ اللَّهُ رَعِيَّةً فَلَمْ يَحْطُهَا بِنَصَحِهِ لَمْ يَجِدْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ

“Allah'ın, raiyyesini gözetmesini istediği ancak onları öğütleriyle kuşatmadığı hiçbir kul yoktur ki cennetin kokusunu alsın.”

Bu gibi örneklerle bu eserde sıkça rastlamamız mümkündür. Şahîh-i Buḥârî'de talep anlamında geçen diğer fiiller şunlardır:

Tablo 1

Talep Anlamında Geçen İstif'âl Bâbından Fiiller

No	Fiil Kökü	Manası	İstif'âl Bâbı	Manası
1	عان	Yardım etti	اسْتَعَانَ ¹⁴	Yardım istedi

⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/70; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/441; İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 467; İbn Uşûr, *el-Mümti'u fi't-tasrîf*, thk. Fahrüddin Kubâve, (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1987), 1/194.

¹⁰ Kadri Yıldırım, “Sülasî Mücerred Fiillerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar”, *Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Diyarbakır 2000), 2/242.

¹¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrîf*, thk. Fahrüddin Kubâve, (Halep: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1973), 84.

¹² Abdulkâhir b. Abdurrahman Cürcânî, *el-Miftâh fi ilmi's-sarf*, thk. Ali Tefik el-Hamd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 51.

¹³ Fâtiha 1/5; Nisâ 4/176; Tevbe 9/80; en-Nûr, 24/27; Nahl 16/84; Ahkaf 46/24; Râd 13/6; İbrahim 14/15.

¹⁴ Zebîdî, Zeynuddin Ebu'l-Abbas Ahmet b. Ahmet, *Muhtasarı Tecrid-i şarih*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, (İstanbul: Hüner Yayınları, 2004), 1/36 (no: 36).

2	أَعَارَ ¹⁵	Ödünç verdi	اسْتَعَارَ ¹⁶	Ödünç istedi
3	أَفْتَى ¹⁷	Fetva verdi	اسْتَفْتَى ¹⁸	Fetva istedi
4	حَمَلَ	Taşıdı	اسْتَحْمَلَ ¹⁹	Taşıması istedi
5	أَذِنَ	İzin verdi	اسْتَأْذَنَ ²⁰	İzin istedi
6	قَدَرَ	Gücü yetti	اسْتَقْدَرَ ²¹	Güç diledi
7	صَاف	Misafir oldu	اسْتَصَافَ ²²	Misafir olmayı istedi
8	عَفَرَ	Bağışladı	اسْتَعْفَرَ ²³	Bağışlanmayı istedi
9	عَفَّ	İffetli oldu	اسْتَعَفَّ ²⁴	İffetli olmayı istedi
10	عَذَرَ	Mâzur gördü	اسْتَعَذَرَ ²⁵	Mâzur görülmesini istedi
11	نَظَرَ	Baktı	اسْتَنْظَرَ ²⁶	Beklemesini istedi
12	سَقَى	Suladı	اسْتَسْقَى ²⁷	Yağmur istedi
13	نَصَرَ	Yardım etti	اسْتَنْصَرَ ²⁸	Yardım istedi
14	وَهَبَ	Hibe etti	اسْتَوْهَبَ ²⁹	Hibe edilmesini istedi

¹⁵ Bu fiil عَار يعير kökünden *ayıpladı, gezindi* anlamındadır. Vavlı olanı ise *kör oldu/kör etti* vb. anlamlara gelir. İstifâl bâbıyla anlam münasebetinden dolayı if'âl bâbı tercih edilmiştir.

¹⁶ Buhârî, "Hibe ve fazlûhe", 33 (No. 2627); 34 (No. 2628); "Megâzî", 10 (No. 3989). "Nikâh", 65 (No. 5164).

¹⁷ *Genç oldu* anlamında فَتَى kökünden gelen bu fiil istifâl bâbıyla anlam münasebetinden dolayı if'âl bâbı tercih edilmiştir.

¹⁸ Buhârî, "Zekât", 4 (No. 1408); "Hac", 34 (No. 1568); "Vesâye", 19 (No. 2761); "Tıp", 49 (No. 5765).

¹⁹ Buhârî, "Farzu'l-hamse", 15 (No. 3133); "Megâzî", 74 (No. 4385); "Zebâih ve's-sayd", 26 (No. 5518).

²⁰ Buhârî, "Vudû", 45 (No. 198); "Ezân", 162 (No. 865); "Zekât", 44 (No. 1462); "Hac", 75 (No. 1634).

²¹ Buhârî, "Teheccüd", 25 (No. 1162); "Deavât", 48 (No. 6382); "Tevhîd", 10 (No. 7390).

²² Buhârî, "İcâre", 16 (No. 2276).

²³ Buhârî, "Vudû", 53 (No. 212); "Cenâiz", 22 (No. 1269); "Cenâiz", 60 (No. 1327).

²⁴ Buhârî, "Zekât", 18 (No. 1427); "Zekât", 50 (No. 1469); "Rikâk", 20 (No. 6470).

²⁵ Buhârî, "Şehâdât", 15 (No. 2661).

²⁶ Buhârî, "Et'ime", 41 (No. 5443).

²⁷ Buhârî, "Vudû", 66 (No. 233); "İstiskâ", 1 (No. 1005); "İstiskâ", 4 (No. 1011,1012); "İstiskâ", 15 (No. 1022,1023); "Edeb", 68 (No. 6093).

²⁸ Buhârî, "Menâkıb", 25 (No. 3612).

²⁹ Buhârî, "Eşribe", 30 (No. 5637).

15	فَسَمَ	Böldü	استَقْسَمَ ³⁰	Payını, nasibini istedi
16	كَثُرَ	Çoğaldı	اسْتَكْتَرَ ³¹	Çok istedi
17	رَفَّقَ	Şefkatli oldu	اسْتَرْفَقَ ³²	Şefkatli olmasını istedi
18	وَضَعَ	Koydu	اسْتَوْضَعَ ³³	İndirim istedi
19	فَتَحَ	Açtı	اسْتَفْتَحَ ³⁴	Açılmasını istedi
20	غَنِيَ	Zengin oldu	اسْتَغْنَى ³⁵	Zenginleşmeyi istedi
21	عَتَبَ	Azarladı	اسْتَعْتَبَ ³⁶	Tevbe etmek istedi
22	قَسَمَ	Böldü	اسْتَقْسَمَ ³⁷	Kura çekti
23	فَهِمَ	Anladı	اسْتَفْهَمَ ³⁸	Soru sordu
24	خَارَ	Boyun eğdi, seçti	اسْتَخَارَ ³⁹	Hayırlısını istedi

Buhârî'nin Sahîhi'nde istifâl bâbı üç yerde davet etmek anlamında geçmektedir. Birincisi tevbeye davet etmek anlamına gelen استَعْتَبَ fiilidir⁴⁰. İkincisi yardıma çağırarak anlamında استَنْصَرَ fiili geçmektedir. Fahreddin Râzî, bu fiilin manasının bağırarak yardım istemek olduğunu söyler.⁴² Üçüncüsü ise Savaşa çağırarak anlamında استَنْفَرَ عَلَى fiilidir. Dolayısıyla bu üç fiildeki davet etmek anlamını tevbe etmelerini istemek, yardım istemek, savaşa katılmalarını istemek anlamında talep olarak değerlendirilebilir. Görüleceği üzere bu bâbın bu eserde talep anlamında yaygın bir kullanımı söz konusudur.

³⁰ Buhârî, "Hac", 54 (No. 1601); "Ehâdisü'l-enbiya", 7 (No. 3351); "Megâzî", 62 (No. 4357).

³¹ Buhârî, "Mezâlim", 11 (No. 2450); "Fezâilü ashâbı'n-nebi", 6 (No. 3683); "Nikah", 83 (No. 5191).

³² Buhârî, "Sulh", 10 (No. 2705).

³³ Buhârî, "Sulh", 10 (No. 2705).

³⁴ Buhârî, "Fezâilü ashâbı'n-nebi", 6 (No. 3693); "Menâkibu'l-ensar", 42 (No. 3887); "Edeb", 119 (No. 6216).

³⁵ Buhârî, "Zekât", 18 (No. 1427); "Zekât", 50 (No. 1469); "Rikâk", 20 (No. 6470).

³⁶ Buhârî, "Merzâ", 19 (No. 5673). "Temenni", 6 (No. 7235).

³⁷ Buhârî, "Hac", 54 (No. 1601); "Ehâdisü'l-enbiya", 7 (No. 3351); "Megâzî", 62 (No. 4357).

³⁸ Buhârî, "Cizye ve'l-muvâde'a", 6 (No. 3168); "Megâzî", 83 (No. 4431). "İtisam bi'l-kitab", 5 (No. 7302).

³⁹ Buhârî, "Teheccüd", 25 (No. 1162); "Deavât", 48 (No. 6382); "Tevhîd", 10 (No. 7390).

⁴⁰ "Kefâle", 1 (No. 2290).

⁴¹ Buhârî, "Taksîru's-salat", 6 (No. 1092).

⁴² Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 24/236.

⁴³ Buhârî, "Şurût", 15 (No. 2732); "Cihad ve'seyr", 27 (No. 2825).

1.1.2. Bir Halden Başka Bir Hale Geçiş (Sayrûret)

Arapçada tehavvül ve sayrûret (التحول والصوررة) kelimeleriyle ifade edilen bu anlam bir halden diğerine dönüşmek⁴⁴ demektir. Cümlede fâil olan unsurun fiilin delalet ettiği hale dönüşmesidir. Genellikle bu dönüşümde istifâl bâbı isimden fiil yapmada kullanılır. Örneğin, إِنَّ اسْتَحْجَرَ "tay at oldu", اسْتَخَصَنَ الْمُهْرُ "küçük kuş toprağımızda kartal kesilir"⁴⁵, اسْتَخْلَفَ "toprak taş oldu" cümlelerinde geçen حَجَرَ, حَصَنَ, اسْتَخْلَفَ kelimeleri istifâl bâbı aracılığıyla fiile dönüştürülmüş isimlerdir. Aynı şekilde deve anlamına gelen ناقه kelimesinden türetilen اسْتَنْوَقَ "kurt kuzu oluverdi, kurt kuzu postuna büründü."⁴⁶ şeklinde geçer. Bir atasözünde اسْتَنْجَعَ ذَنْبُ "şarap sirke oldu.", اسْتَأَسَدَ الرَّجُلُ "adam aslan kesildi." Fetih sûresinin 29. âyetinde geçen اسْتَغْلَطَ fiili de inceyken kalınlaşmak anlamıyla tehavvül ve sayrûret ifade eder.⁴⁸

Buhârî'nin Sahîhi'nde bu anlamda iki fiil geçer. Arapçada بَضْعَةٌ kelimesi ticaret malı demektir. Bu ismi bu bâbtan fiil yaptığımızda اسْتَبْضَعَهُ onu ticaret malı yaptı demiş oluruz.⁴⁹ اسْتَجَدَّ dediğimizde bir şeyi yenileştirdi⁵⁰ demiş oluruz. اسْتَخْلَفَ dediğimizde falan kişiyi yerine halife kıldı⁵¹ demiş oluruz. Bu eserde bu fiillerden ticaret malı edindi⁵² anlamındaki اسْتَبْضَعَ fiili ile yerine halife yaptı anlamında اسْتَخْلَفَ fiili toplam beş yerde geçer.

1.1.3. Bulmak

Arapçada isâbe ve musâdefe (الإصابة والمصادفة) kavramlarıyla açıklanan bu anlam, bir nesneyi belirli bir vasıf üzere bulmak, rastlamak, görmek⁵⁴ demektir. Yani fâilin mefûlû fiilin türemiş olduğu yalın halin ifade ettiği anlam üzerindeki bulmasıdır. Örneğin, سَمِنَتْ الْمَرَأَةُ cümlesinin anlamı kadın şişmanladı iken, bu fiil istifâl bâbına nakledildiğinde اسْتَسَمَنَ الرَّجُلُ الْمَرَأَةَ Adam kadını şişman buldu anlamına bürünür. İbn Yaîş, bu manayı istifâlin talep gibi kendisiyle kıyas yapılan asli manalarından olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: "çoğunlukla bu yapı talep ve isâbe (vicdân) içindir. Bunun dışındaki manaları da vardır. Ancak onlarla kıyas yapılmaz."⁵⁵ اسْتَكْرَمْتُهُ "onu cömert buldum.", اسْتَجَدْتُهُ "onu iyi buldum.", اسْتَعْذَبْتُهُ "onu ağır buldum.", اسْتَعْلَفْتُهُ "onu cimri buldum.", اسْتَخَفَّهُ "onu hafif buldu.", اسْتَغْذَبْتُ الطَّعَامَ "yemeği tatlı buldum."⁵⁶ cümlelerinde de bu manada kullanılmıştır. Zuhruf sûresi 54. âyette geçen فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطْمَاحُهُ "Kavmini küçük gördü, onlar da ona boyun eğdiler." cümlesinde de bu manada kullanılmıştır.

⁴⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/70; İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 260; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrif*, 83; İbn Usfûr, *el-Mümti'u fi't-tasrif*, 1/195.

⁴⁵ Bir Arap meselidir. "Zayıf kendi toprağında güçlü olur." Anlamına gelir. البغاث bir kuş türüdür. Bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, (Kahire: Dâru's-Sünnetü'l-Muhammediye, 1955), 1/10.

⁴⁶ İlyas Karşı, *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*, (İstanbul: Mektep yayınları, 2017), 60.

⁴⁷ Karşı, *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*, 197.

⁴⁸ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 2009), 27/1030.

⁴⁹ *Meâcimu't-türâsiyye*, "استبضع" (2 Ağustos 2023); İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-vasîf*, 93.

⁵⁰ *Meâcimu't-türâsiyye*, "استجد" (2 Ağustos 2023); İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-vasîf*, 147.

⁵¹ *Meâcimu't-türâsiyye*, "استخلف" (2 Ağustos 2023); İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-vasîf*, 296.

⁵² Buhârî, "Nikah", 36 (No. 5127).

⁵³ Buhârî, "Cenâiz", 96 (No. 1392); "Buyû", 15 (No. 2070); "Megâzî", 55 (No. 4323). "Libas", 55 (No. 5878)

⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/70.

⁵⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrif*, thk. Fahrüddin Kubâve, (Halep: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1973), 84.

⁵⁶ İbrahim Mustafa ve Diğerleri, *Mu'cemu'l-vasîf*, (Kahire: Dâru'd-Dâvet, 1972), 1-2/ 640.

Bu anlamda Şahîh-i Buhârî'de bir hadiste iki ayrı fiil geçer. Birincisi kötü bulmak, sağlığa zararlı bulmak anlamında اسْتَوْخَمُوا المدينة fiili geçmektedir.⁵⁷ Bu ifadenin açıklamasında şu ifadeler yer alır: اسْتَقْلَوْهَا وَلَمْ يُوَافِقْ هَوَاؤُهَا أَبْدَانَهُمْ “orayı (şehri) ağır buldular, oranın havası bedenlerine uymadı.”⁵⁸ Hadisin devamında ise sıhhat buldular anlamında اسْتَصَحُّوا fiili geçer.

1.1.4. Cümleyi/İfadeyi Kısaltmak

Arapçada ihtisârü'l-hikâye (اختصار الحكاية) terimiyle karşılanan bu mana, “uzun cümleyi daha kısa ifade etmek”⁵⁹ demektir. Az da olsa istifâl bâbından bazı fiiller bu anlamda kullanılabilmektedir. Örneğin; اسْتَعَاذَ الْمُؤْمِنُ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ, eûzü çeken bir mü'min Allah'a sığınmış olur. Bu uzun cümleye Arapçada kısaca istiâze denilir. Aynı şekilde رَاجِعُونَ “Biz şüphesiz Allahtan geldik ve ona döneceğiz” anlamındaki cümle Arapçada kısaca اسْتَرْجَعْنَا fiiliyle ifade edilir. Bu tür bir özellik حَقْلٌ، بَسْمَلٌ، صَلَوَةٌ gibi rubaî mücerred fiillerde de vardır.

Sahîh-i Buhârî'den bu anlama eûzü besmele çekmek, sığınmak anlamındaki اسْتَعَاذَ fiilini örnek verebiliriz. Bunun dışında bazı hadislerde اسْتَغْفَرَ kelimesi de ihtisârü'l-hikaye anlamında kullanılmıştır: “سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَارِ أَنْ يَقُولَ: اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ...”⁶⁰ “İstiğfar”ın en faziletlisi ...şöyle şöyle demektir.”

1.1.5. Edinmek

İstifâl bâbının anlamlarından biri olan ittihâz (اِتِّحَاذ), “edinmek, fiilin gösterdiği şeye sahip olmak” anlamına gelir. Bu anlamıyla istifâl bâbı, isimden fiil türetmede kullanılır. Siper anlamına gelen اسْتَنْزَى kelimesinden türetilen اسْتَنْزَى fiili siper edinmek demektir. اسْتَنْزَى بِالْحَائِطِ denildiğinde “duvarı siper edindi” denilir. Aynı şekilde اسْتَنْزَى dediğimizde “onu sütte edindi” anlamında olur. اسْتَوَزَرَ “vezir edindi”, اسْتَحْتَمَ “hizmetçi edindi”, اسْتَوَطَنَ “yurt edindi”, اسْتَغْبَنَ “köle edindi”, اسْتَحْتَمَ “yüzük edindi” gibi kullanılan başka fiiller de vardır. وَقَالَ الْمَلِكُ الْتُونِي بِنَا اسْتَحْلَصَ لِنَفْسِي “Melik söyledi ki: Onu bana ulaştırın ki onu şahsıma özel kişi edineyim” âyetinin tefsirinde Zemahşerî (ö. 538/1144), إِذَا جَعَلَهُ خَالِصًا لِنَفْسِهِ “onu kendine özel kişi (danışman) yaptığı zaman ” ifadesini kullanır. Kasas sûresi 26. âyette geçen اسْتَأْجَرْتُ الْقَوِيَّ الْأَمِينُ “O iki kızından biri, “Ey Baba, onu işçi tut (edin)! Çünkü işçi tutacağının en iyisi, kuvvetli ve emin kimsedir.” Cümlesindeki altı çizili fiil de müfessirlerce işçi edinmek anlamında değerlendirilmiştir. Lügat ve nahiv âlimi İbn Berrî (ö. 582/1187), bir şiirinde اسْتَأْتَنَ (eşek edinmek) fiilini bu anlamda kullanmıştır:

بَسَاتْ بِأَعْمُرٍ بِأَمْرِ مُؤْتِنٍ وَاسْتَأْتَنَ النَّاسُ وَلَمْ تَسْتَأْتِنِ

“Ey Amr! Ters yüz olmuş bir işte sen dostça davrandın. İnsanlar eşek edindi ama sen edinmedin.”

Şahîh-i Buhârî'de bu bâb iki fiilde edinmek (ittihâz) anlamında kullanılmıştır. Bunlardan birincisi اسْتَحْبَرَ (haber almak, haber edinmek) fiilidir. Hadisin metni şu şekildedir: “لَمَّا قَدِمَ سَهْلُ بْنُ حَنْبَلٍ مِنْ صَقِيقِ أَتْنَاءِ نَسْتَحْبِرُهُ”, “Sehl b. Huneyf, Sıffin’dan geldiğinde ondan haber almak için ona geldik.” اسْتَأْجَرَ işçi tutmak (edinmek) anlamında kullanılan diğer bir fiildir. Çünkü Buhari

⁵⁷ Buhârî, “Kitâbu’t-tefsîr”, 4 (No. 4610); “Kitâbu’t-tıp”, 29 (No. 5727).

⁵⁸ el-Meâcimü’t-türâsiyye, “استوخم”, 2 (Ağustos 2023).

⁵⁹ Abduh er-Râcihi, et-Tatbîku’s-sarfî, (Beyrut: Dâru’n-Nahdatü’l-‘Arabiyye, 2004), 41.

⁶⁰ Buhârî, “İstikrâz ve edâu’d-duyûn ve’l-hacr”, 10 (No. 2397); “Bed’i’l-halk”, 11 (No. 3276); “Ta’bîr”, 3 (No. 6985).

⁶¹ Buhârî, “Kitâbu’d-deavât”, 2 (No. 6306).

hadislerinde bu fiilin hemen ardından أَجْرًا، رَجُلًا، قَوْمًا، أَجِيرًا ifadelerin kullanılması ittihâz anlamını desteklemektedir.

1.1.6. Saymak/İnanmak

Bu anlam Arapçada i'tikât (اعتقاد) olarak ifade edilir.⁶² İ'tikât, “inanmak, saymak, olduğunu düşünmek” anlamına gelir. Örneğin; doğru anlamına gelen صَوَابٌ kelimesinden türetilen اسْتَصَوَّبَ *doğru bulmak, doğru olduğuna inanmak* anlamında kullanılan bir fiildir. سَهْلٌ *kolay oldu* fiilinden türetilen اسْتَسَهَّلَ *kolay olduğuna inanmak*⁶³ anlamında kullanılan bir fiildir. Bu konuda bir meselde “اسْتَبَاحَ فُلَانٌ دَمَ فُلَانٍ”⁶⁴ “Falan kişi, falanın kanını mübah saydı.”⁶⁴ denilir.

İstifâl bâbının en fazla kullanıldığı manalardan biri de bu manadır. Ancak *Sahih-i Buhari*'de bu anlamda iki fiile rastladık. Birincisi *helal saymak* anlamındaki اسْتَحَلَ, diğeri ise *yavaş bulmak* anlamına gelen اسْتَيْطَأَ fiilleridir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû bekr ve Hz. Ömer'in kabri bâbında yer alan bu fiilin mastarının geçtiği hadis şöyledir:

إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَتَعَذَّرُ فِي مَرْصِيهِ: أَيُّنَ أَنَا الْيَوْمَ أَيْنَ أَنَا
الغَد؟ اسْتَيْطَأَ لِيَوْمَ عَائِشَةَ.....

“Hz. Peygamber, hastalığının şiddetlendiği bir sırada: Hz. Aişe'nin gününün gelmesini yavaş bularak
bugün ben neredeyim, yarın neredeyim?...”⁶⁵

اسْتَحَلَ fiilinin geçtiği içkiyi helal sayan ve onu farklı bir isimle isimlendirenlerin bâbında yer alan bu hadisin metni şöyledir:

لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَجْلُونَ الْجِرَ وَالْحَرِيرَ وَالْخَمْرَ وَالْمَغَازِفَ

“Ümmetimden zinayı, ipek giymeyi, içkiyi, çalgı aletlerini helal sayan topluluklar olacaktır.”⁶⁶

1.1.7. Bir Şeyin Zamanının Gelmesi

Haynûnet ve istihkâk (الحينونة والاستحقاق), bir şeyin zamanının gelmesi ve gerçekleşmesi anlamına gelir. Bu bâb bazen bu anlamı ifade edebilir.⁶⁷ اسْتَحَقَّ الْحَقْلُ yani “tarlanın kazılma zamanı geldi” denilir.⁶⁸

Aynı şekilde الزَّرْعُ اسْتَحَصَدَ “ekinin hasat zamanı geldi” cümlesindeki fiilinin sözlüklerde anlamı وَقْتُ حَصَادِهِ şeklinde verilir.⁶⁹ *Şahîh-i Buhârî*'de bu anlamda istifâl bâbından bir fiile rastlanılmamıştır.

1.1.8. İfâl Bâbının Verdiği Anlamı Vermesi

Arapçada bazen anlam zenginliği oluşturması açısından farklı bâblardan gelen fiiller aynı manayı verebilir. Dilciler bazı fiillerde istifâlin, ifâl bâbının anlamını taşıdığını dolayısıyla

⁶² Haşim Taha Şellaş, *Evsânü'l-efâl ve me'ânîhe*, 109.

⁶³ *Meâcimü't-türâsiyye*, "استَسَهَّلَ" (2 Ağustos 2023).

⁶⁴ Karşlı, *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*, 56.

⁶⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 96 (No. 1389).

⁶⁶ Buhârî, “Megâzi”, 48 (No. 4280); “Nikah”, 52 (No. 5151); “Eşribe”, 6 (No. 5590).

⁶⁷ Haşim Taha Şellaş, *Evsânü'l-efâl ve me'ânîhe*, 109.

⁶⁸ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-vasît*, 229.

⁶⁹ Ahmet Muhtar Ömer, *Mu'cemu'l-lugatü'l-mu'asıra*, Hasade mad. , (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008), 1/505. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbahu'l-münîr*, Hasade mad., (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1977), 138.

istifâldeki ziyadeye bakmaksızın onun yerine geçebileceğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁰ Örneğin; أَخْلَفَ yerine اسْتَخْلَفَ لَهُ de kullanılabilir. Kur'an'da geçen اسْتَجَابَ fiilleri أَجَابَ anlamında kullanılmıştır.⁷¹ İbn Atıyye el-Endelûsî (ö. 541/1147), Âl-i imrân 195. âyetinde geçen استجاب fiilinin أَجَابَ anlamında olduğunu söylemiştir.⁷² Kâb b. Zuheyr (ö. 24/645 [?]) bir şiirinde استجاب fiilini أَجَابَ anlamında kullanmıştır:

وَمُرْهُوِي قَدْ دَعَانِي فَاسْتَجَبْتُ لَهُ أَجَزْتُ غُصَّتَهُ مِنْ بَعْدَمَا شَرَقَا⁷³

“Nice bitap düşmüş kimse beni çağırıyor ben de icabet ettim ve onu boğan sıkıntısından kurtardım.”

“Yapıdaki ziyade manada da ziyadeyi gösterir.”⁷⁴ kuralından dolayı bunu reddedenler de vardır. Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra) bu iki bâbdan gelen أَخْرَجَ ve اسْتَخْرَجَ arasında farklılık olduğunu, أَخْرَجَ dediğimizde bir şeyi zahmet çekmeden bir defada çıkarmak anlamındayken, اسْتَخْرَجَ'nin bir şeyi derinden meşakkat çekerek, çabalayarak çıkarmak anlamında olduğunu söyler.⁷⁵ Dolayısıyla maden gibi şeyleri çıkarmak anlamında اسْتَخْرَجَ kullanılır. Kışkırtmak anlamında اسْتَنَزَلَ, yanlışla düşürmek anlamında اسْتَنْزَلَ fiilleri de if'âl babıyla aynı anlamda kullanılan diğer fiillerdir. Tarafe b. Abd (ö. 564 [?]), bir şiirinde اسْتَفَاقَ fiilini أَفَاقَ anlamında kullanmıştır:

وَقَرَأْتُ مَنْ لَا يَسْتَفِيقُ دَعَاةً يُغْدِي كَمَا يُغْدِي الصَّيْحُ الْأَجْرَبُ⁷⁶

“Uyuzlunun sağlıklı olana bulaştırdığı gibi kötülükten ayrılmayana yakınlık da kötülüğü bulaştırır.”

Şaḥîḥ-i Buhârî'de istifâl bâbının, if'âl bâbıyla aynı anlamda kullanıldığı fiiller de geçmektedir. Bu da istifâl babının her zaman geçişsiz anlamda kullanılmadığını bilakis geçişli bir fiil formunda da kullanılabildiğini de gösterir. Şaḥîḥ-i Buhârî'de geçen aşağıdaki fiiller yanlarında verilen if'âl babından fiillerle aynı anlamda kullanılmışlardır. Bu durum istifâl bâbının bazen if'âl bâbının taşıdığı anlamı verebileceğini gösterir.

Tablo 2

İf'âl Bâbıyla Aynı Anlamda Kullanılan İstifâl Bâbından Fiiller

No	İf'âl bâbı	İstifâl bâbı	Anlamı
1	أَخْرَجَ	اسْتَخْرَجَ	Çıkardı ⁷⁷
2	أَقْبَلَ	اسْتَفْجَلَ	Yöneldi ⁷⁸

⁷⁰ Sîbeveyhi, el-Kitâb, 4/70.

⁷¹ Rad 13/14,18; Yusuf 12/34; En'âm 6/36; Ahkâf 46/5; İbrahim 14/22.

⁷² İbn Atıyye, el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-aziz, thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/557.

⁷³ Kâb b. Zuheyr, Dîvan, şrh. Müfid Kumeyha, (Riyad: Dâru's-Şevvâf, 1989), 108.

⁷⁴ Emîl Bedî Yakup, Mevsûatü ulûmu'l-lügati'l-Arabiyye, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 5/540.

⁷⁵ Radî el-Esterâbâdî, Şerhü's-şâfiye, 1/110.

⁷⁶ Tarafe b. Abd, Dîvan, thk. Dürriyetü'l-Hatîp ve Lütfi es-Sakkâl, (Beyrut: Müessesetü'l-'Arabiyye, 2000), 115.

⁷⁷ Buhârî, “Bed'i'l-halk”, 11 (No. 3268); “Menâkibu'l-ensâr”, 42 (No. 3887); “Eymân ve'n-nuzûr”, 26 (No. 6692).

⁷⁸ Buhârî, “Vudû”, 11 (No. 144,145); “Salât”, 18 (No. 377); “Salât”, 28 (No. 391,392); “Tefsîr”, 14 (No. 4488).

3	أَجَابَ	اسْتَجَابَ	İcabet etti, cevap verdi ⁷⁹
4	أَشْهَدَ - أَشْهَدَ	اسْتَشْهَدَ - اسْتَشْهَدَ	Şehit oldu, şahit gösterdi ⁸⁰
5	أَكْمَلَ	اسْتَكْمَلَ	Tamamladı, bitirdi ⁸¹
6	أَوْقَدَ	اسْتَوْقَدَ	Ateş yaktı, tutuşturdu ⁸²
7	أَنقَذَ	اسْتَنقَذَ	Kurtardı ⁸³
8	أَمَكَنَ مِنْ	اسْتَمَكَنَ مِنْ	Sahip oldu, yapabildi ⁸⁴
9	أَمَرَ	اسْتَأْمَرَ	Danıştı, istişare etti ⁸⁵
10	أَدْبَرَ	اسْتَدْبَرَ	Arkasını döndü, yüz çevirdi ⁸⁶
11	أَنفَقَ	اسْتَنَفَقَ	Harcadı ⁸⁷
12	أَبْطَنَ	اسْتَبْطَنَ	Gizledi, içine attı ⁸⁸
13	أَفَاقَ	اسْتَفَاقَ	Ayıldı ⁸⁹
14	أَعْلَنَ	اسْتَعْلَنَ	İlan etti, açıktan yaptı ⁹⁰
15	أَكْرَهَ	اسْتَكْرَهَ	Mecbur etti, zorladı ⁹¹
16	أَهْلَلَ	اسْهَلَلَ	Çocuk ağladı (doğum) ⁹²

⁷⁹ Buhârî, “Teheccüd”, 14 (No. 1145); “Fezâilü ashabı'n-nebi”, 7 (No. 3696); “Deavât”, 62 (No. 6401).

⁸⁰ Buhârî, “Vesâye”, 36 (No. 2781); “Fezâilü ashabı'n-nebi”, 1 (No. 3650); “Edeb”, 91 (No. 6152).

⁸¹ Buhârî, “Mevâkîtü's-salât”, 17 (No. 558); “Cenâiz”, 93 (No. 1386); “savm”, 52 (No. 1969); “İcâre”, 11 (No. 2271).

⁸² Buhârî, “Ehâdisü'l-enbiya”, 40 (No. 3426).

⁸³ Buhârî, “İtk”, 1 (No. 2517); “Cihâd ve's-seyr”, 166 (No. 3041); “Fezâilü ashabı'n-nebi”, 6 (No. 3690).

⁸⁴ Buhârî, “Cihâd ve's-seyr”, 158 (No. 3031); “Cihâd ve's-seyr”, 170 (No. 3045); “Megâzî”, 10 (No. 3989).

⁸⁵ Buhârî, “Zekât”, 59 (No. 1489); “Mezâlim”, 25 (No. 2468); “Şehedât”, 2 (No. 2637). “Tefsîr”, 4 (No. 4785).

⁸⁶ Buhârî, “Salât”, 29 (No. 394); “Hac”, 81 (No. 1651); “Şerike”, 15 (No. 2506). “Temennî”, 3 (No. 7229).

⁸⁷ Buhârî, “Lukâtâ”, 2 (No. 2427).

⁸⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 3 (No. 4924).

⁸⁹ Buhârî, “Edeb”, 108 (No. 6191).

⁹⁰ Buhârî, “Kefâle”, 4 (No. 2297); “Menâkibu'l-ensar”, 45 (No. 3905).

⁹¹ Buhârî, “Deavât”, 21 (No. 6339); “İkrâh”, 6 (No. 6949).

⁹² Buhârî, “Cenâiz”, 78 (No. 1358); “Tefsîr”, 2 (No. 4548). “Tıp”, 46 (No. 5760).

1.1.9. Dönüşlülük (Mutâva'at)

Mutâva'ât (dönüşlülük), fâilin yaptığı işin mef'ûl tarafından kabul edildiğini ifade etmek için kullanılır. İstif'âl bâbı, bazen if'âl bâbının dönüşlülüğünü yapar.⁹³ Bu durumda fiil, if'âl bâbında müteaddî iken istif'âl bâbına nakledildiğinde lazım olur. Örneğin, أَكْمَلْتُهُ فَاسْتَحْكَمَ “Onu güçlendirdim, o da güçlendi”, أَضَاءَهُ فَاسْتَنْقَضَ “Onu aydınlattı, o da aydınlandı”, أَقَمْتُهُ فَاسْتَقَامَ “Onu doğrulttum, o da doğruldu”, أَرَحْتُهُ فَاسْتَرَاحَ “Onu rahatlattım, o da rahatladı.” Onu faydalandırdım, o da faydalandı” cümlelerinde if'âl babından olan fiiller müteaddiyken istif'âl bâbına çevrildiğinde lâzım olmuşlardır. Tevbe 7. âyette geçen أَمَامَ اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ fiilleri fiilinin mutâva'âtı olarak gelmiştir.

Sahîh-i Buhârî'deki bazı kullanımlarda if'âl bâbının dönüşlülüğünü sağlayan fiiller de kullanılmıştır. Örneğin; doğrultmak düzeltmek anlamına gelen أَمَامَ fiili müteaddiyken, istif'âl bâbına nakledildiğinde اسْتَقَامَ düzeltilmek, doğrulmak⁹⁴ anlamında lâzıma dönüşür. Aynı şekilde rahat ettirdi anlamına gelen أَرَاَحَ fiili müteaddiyken, istif'âl bâbına nakledildiğinde اسْتَرَاحَ fiili⁹⁵ “rahat etti” anlamında lâzıma dönüşür.

1.1.10. İfti'âl Bâbıyla Aynı Anlamı Vermesi

İstif'âl bâbı, bazen ifti'âl bâbından gelen bir fiille aynı anlamı verebilir.⁹⁶ Müfessirler, Yûsuf sûresi 32. âyette geçen yapışmak, tutunmak, günaha direnmek anlamına gelen اسْتَعَصَمَ fiilinin talep değil اِعْتَصَمَ anlamında olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁷ اسْتَرَاحَ/ارْتَاَحَ rahatlamak, rahatlığa kavuşmak, اسْتَحْصَدَ/احْتَصَدَ olgunlaşmak, اسْتَعْذَرَ/اعْتَذَرَ özür dilemek, mazeret beyan etmek, اسْتَقَالَ اِقْتَالَ istifa etmek, feshini istemek fiilleri de ifti'âl bâbıyla aynı anlamda kullanılan diğer fiillerdir.⁹⁸

Şahîh-i Buhârî'de istif'âl bâbının ifti'âl bâbıyla aynı anlamda kullanıldığı fiillere de rastlanmaktadır. Başlamak anlamına gelen اسْتَفْتَحَ fiili اِفْتَتَحَ anlamında kullanılmıştır. Rahatlamak, rahat etmek anlamında¹⁰⁰ اسْتَرَاحَ fiili ارْتَاَحَ ile aynı anlamdadır. Aynı şekilde sarkmak, gevşemek¹⁰¹ anlamına gelen اسْتَخَصَى fiili انْزَخَى anlamında kullanılmıştır. Hadım olmak¹⁰² anlamına gelen اسْتَخَصَى fiili اِنْخَصَى ile eşanlamlıdır. اسْتَخَصَى fiili kitabın farklı bir bâbında hadım olmak¹⁰³ anlamında geçmektedir. Olgunlaşmak¹⁰⁴ anlamına gelen اسْتَحْصَدَ fiili, اِحْتَصَدَ ile eşanlamlı kullanılan bir diğer fiildir.

⁹³ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-teshîl*, thk. Abdurrahman Seyyid –M. Bedevî el-Maktûn, (Kahire: Hicr lit-tibâati ve'n-neşr,1990), 3/458; Ebû Bekr b. Muhammed Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmî*, thk. Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998) 3/268.

⁹⁴ Buhârî, “Menâkibu'l-ensâr”, 26 (No. 3834); “İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünnet”, 2 (No. 7282).

⁹⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 41 (No. 1301); “Cizye ve'l- muvâde'a”, 7 (No. 3169); “Rikak”, 42 (No. 6512,6513).

⁹⁶ Ebu Hayyân Endelüsî, *İrtîfâfû'd-darb*, 568.

⁹⁷ Ebu Hayyân Endelüsî, *Tefsirü'l-bahru'l-muhîr*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd ve diğerleri, (Beyrut: Dâru'l- kütübî'l-İlmiyye,1993), 5/305; Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6/423.

⁹⁸ Sedat Mutçalı, *Arapça-Türkçe sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 172, 346, 558, 573.

⁹⁹ Buhârî, “Amel fi's-salat”, 11 (No. 1212).

¹⁰⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 41 (No. 1301); “Cizye ve'l-muvâdia”, 7 (No. 3169); “Rikak”, 42 (No. 6512,6513).

¹⁰¹ Buhârî, “Fezâilü ashabi'n-nebi”, 5 (No. 3665); “Libas”, 2 (No. 5784).

¹⁰² Buhârî, “Nikah”, 6 (No. 5071).

¹⁰³ Buhârî, “Nikah”, 8 (No. 5073, 5074, 5075, 5076).

¹⁰⁴ Buhârî, “Hars ve'l-müzârat”, 20 (No. 2348).

1.1.11. Tefa'ul (تَعَالَى) Bâbıyla Aynı Anlamı Vermesi

Bazı nahivciler bu bâbın tefa'ul bâbından gelen bir fiille aynı anlamı verebileceğini söylemişlerdir.¹⁰⁵ Birçok âyette, اِسْتَجَزَ / تَجَزَّ (kesin olarak bilmek, emin olmak), اِسْتَمْتَعَ / تَمَتَّعَ (yerine getirmeye çalışmak), اِسْتَمْتَعَ / تَمَتَّعَ (faydalanmak, keyfini çıkarmak) gibi birçok fiil tefa'ul bâbıyla aynı anlamda zikredilmiştir. Bu tür fiiller lâzımdır. Radî el-Esterâbâdî, bu fiilleri isâbe ve itikât çerçevesinde değerlendirmiştir. Örneğin, اِسْتَكْبَرَ fiiline kibirlendi anlamına gelen تَكَبَّرَ değil, “kendisinin büyük olduğuna inandı” anlamını vermiştir.¹⁰⁶

Genellikle tefa'ul (تَعَالَى) babının bir özelliği olan tekellûf anlamı (yapmacık davranma, kendinde olmayı varmış gibi gösterme) bazen bu bâbdan gelen bazı fiillerde de mevcuttur.¹⁰⁷ Buna اِسْتَجَزَّ / تَجَزَّ yiğitlendi, اِسْتَكْبَرَ / تَكَبَّرَ kibirlendi¹⁰⁸ fiillerini örnek gösterilebilir. Şahîh-i Buhârî'de bu anlamda اِسْتَمْسَكَ sarılmak, tutunmak¹⁰⁹ anlamındaki اِسْتَمْتَعَ ile اِسْتَمْتَعَ faydalanmak¹¹⁰ anlamındaki اِسْتَمْتَعَ ile اِسْتَوْفَى fiili, hakkını tam olarak vermek, tamamını teslim almak¹¹¹ anlamındaki اِسْتَوْفَى ile اِسْتَطَّلَ fiili, gölgelenmek¹¹² anlamındaki اِسْتَطَّلَ ile اِسْتَحَالَ fiili, çevrilmek, dönmek¹¹³ anlamındaki اِسْتَحَالَ ile اِسْتَارَ fiili aydınlanmak¹¹⁴ anlamındaki اِسْتَارَ ile aynı anlamda kullanılan fiillerdir.

Şahîh-i Buhârî'de birçok yerde geçen اِسْتَأْخَرَ fiili, gecikmek, gerilemek, geri çekilmek anlamlarına gelen اِسْتَأْخَرَ fiiliyle aynı anlamda kullanılan diğer bir fiildir. Örnek olarak şu hadis metni gösterilebilir:

"كَانَ إِذَا سَبَلَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ: يَتَقَدَّمُ الْإِمَامُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ، فَيُصَلِّيَ بِهِمُ الْإِمَامُ رُكْعَةً وَتَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ لَمْ يُصَلُّوا فَإِذَا صَلَّى الَّذِينَ مَعَهُ رُكْعَةً اِسْتَأْخَرُوا مَكَانَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا...."

"(Hz. Peygamber'e) korku namazı hakkında sorulduğunda şöyle buyurdu: İmam ve bir grup insan öne geçer ve imam onlara bir rekât kıldırır. Onlardan henüz namaz kılmamış bir grup namaz kılanlarla düşman arasında durur. İmamla beraber bir rekât kılan grup henüz namaz kılmayanların yerine geriye çekilirler..."¹¹⁶

Görüldüğü üzere bu bâbtan gelen اِسْتَأْخَرُوا fiili, tefa'ul (تَعَالَى) bâbından اِسْتَأْخَرَ fiiliyle aynı anlamı vermektedir. Bu durum hem dilde farklı bâblardan benzer manaya gelen fiiller türetmeye güzel bir örnek oluşturmakta hem de bâbın ne kadar zengin olduğuna işaret etmektedir.

¹⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/70; İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 468; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrîf*, 83; İbn Usfûr, *el-Mümti'u fi't-tasrîf*, 195.

¹⁰⁶ Radiyyüddin Esterâbâdî, *Şerhu's-şâfiye*, 1/106.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 467; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/441; Haşim Taha Şellaş, *Ezvânü'l-fiil ve me'ânihe*, 107.

¹⁰⁸ Nisa 4/172; Mâide 5/82; A'râf 7/206; Enbiya 21/19; Mümin 40/60.

¹⁰⁹ Buhârî, "Şurût", 15 (No. 2732); "Cihâd ve's-seyr", 49 (No. 2861), 85 (No. 2911); "Ta'bîr", 23 (No. 7014).

¹¹⁰ Buhârî, "Lukâta", 1 (No. 2426); "Lukâta", 10 (No. 2437); "Nikah", 31 (No. 5118); "Nikah", 79 (No. 5184).

¹¹¹ Buhârî, "Buyû", 51 (No. 2126); "Buyû", 54 (No. 2132,2136); "İstikrâz ve edâu'd-duyûn", 18 (No. 2405).

¹¹² Buhârî, "Cihâd ve's-seyr", 71 (No. 2890), 84 (No. 2910); "İmân ve'n-nuzûr", 31 (No. 6704).

¹¹³ Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 5 (No. 3664); "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 6 (No. 3682); "Ta'bîr", 29 (No. 7021).

¹¹⁴ Buhârî, "Menâkıb", 23 (No. 3556); "Tefsîr", 18 (No. 4677).

¹¹⁵ Buhârî, "Ezan", 47 (No. 683); "Sehv", 8 (No. 1233). "Ehâdisü'l-enbiya", 19 (No. 3389);

¹¹⁶ Buhârî, "Tefsîr", 44 (No. 4535).

2	يَقُطُّ	استيقظ	Uyandı ¹²⁴
3	بشر	استبشر	Sevindi ¹²⁵
4	نشق	استنشق	Burnuna su çekti ¹²⁶
5	نكر	استنكر	Yadırgadı ¹²⁷
6	يقن	استيقن	Kesin olarak bildi ¹²⁸
7	لبث	استلبث	Oyalandı, gecikti ¹²⁹
8	مسك	استمسك	Sarıldı, tutundu ¹³⁰
9	فاد	استفاد	Mal elde etti ¹³¹
10	بان	استبان	Açık, seçik, görünür oldu ¹³²
11	رقى	استرقى	Şifa amacıyla okudu ¹³³
12	فاض	استفاض	Dolup taşı ¹³⁴
13	عجل	استعجل	Acele etti ¹³⁵
14	يسر	استيسر	Kolay oldu ¹³⁶
15	أنس	استأنس	İçten, samimi oldu ¹³⁷

¹²⁴ Buhârî, “İlim”, 40 (No. 115); “Mevâkîtü's-salat”, 24 (No. 570); “Amel fi's-salât”, 21 (No. 1198); “Cihâd ve's-seyr”, 8 (No. 2800).

¹²⁵ Buhârî, “İlim”, 49 (No. 128); “Tefsir”, 18 (No. 4677); “Tevhid”, 37 (No. 7517).

¹²⁶ Buhârî, “Vudû”, 24 (No. 159); “Vudû”, 28 (No. 164); “Vudû”, 41 (No. 191).

¹²⁷ Buhârî, “Cuma”, 14 (No. 901); “Şehedât”, 15 (No. 2661); “Megâzî”, 38 (No. 4240).

¹²⁸ Buhârî, “Şehedât”, 15 (No. 2661); “Ehâdisü'l-enbiya”, 19 (No. 3389); “Tefsir”, 6 (No. 4695).

¹²⁹ Buhârî, “Şehedât”, 2 (No. 2637); “İ'tisâm bi'l-kitab ve's-sünnet”, 28 (No. 7369).

¹³⁰ Buhârî, “Şurû", 15 (No. 2732); “Cihâd ve's-seyr”, 49 (No. 2861); “Ta'bîr”, 23 (No. 7014).

¹³¹ Buhârî, “Vesâye”, 22 (No. 2764).

¹³² Buhârî, “Ezan”, 15 (No. 626); “Savm”, 16 (No. 1916); “Talâk”, 11 (No. 5269).

¹³³ Buhârî, “Tıp”, 17 (No. 5705); “Tıp”, 35 (No. 5738,5739).

¹³⁴ Buhârî, “Cizye ve'l-muvâdia”, 15 (No. 3176).

¹³⁵ Buhârî, “Megâzî”, 38 (No. 4202); “Tefsir”, 4 (No. 4785).

¹³⁶ Buhârî, “Zekât”, 37 (No. 1453).

¹³⁷ Buhârî, “Mezâlim”, 25 (No. 2468).

16	جَنَحَ	استَجَنَحَ	Eğildi, meyletti ¹³⁸
17	هَزَأَ	اسْتَهَزَأَ	Alay etti ¹³⁹
18	دَارَ	اسْتَدَارَ	Döndü, döndürdü ¹⁴⁰
19	نَثَرَ	اسْتَنْثَرَ	Sümkürdü ¹⁴¹
20	يَسَّ	اسْتَيَّسَ	Ümidini kesti ¹⁴²
21	وَدَعَ	اسْتَوَدَعَ	Emanet etti ¹⁴³
22	كَفَأَ	اسْتَكْفَأَ	Ters çevirdi ¹⁴⁴

Öte yandan Araplar arasında bazen fiilin mücerredine yerine istifâl bâbından bir fiilin yaygın kullanımı söz konusu olabilmektedir. Bu duruma nahiv dilinde اِغْنَاءُ عَنِ الْمَجْرَدِ بِصِيغَةِ اسْتِفْعَالٍ (istifâl bâbı sebebiyle yalın fiile ihtiyaç duyulmaması) denilir. اسْتَطَاعَ، اسْتَحْيَى، اسْتَأْثَرَ، اسْتَبَدَلَ، اسْتَعْبَزَ، اسْتَنْكَفَ bu tür fiillerdendir. Şahîh-i Buhârî'de geçen اسْتَهْذَأَ، اسْتَيْقَنَ، اسْتَحْسَرَ، اسْتَقَرَّ، اسْتَحْوَذَ، اسْتَحْيَى، اسْتَيَّسَ، اسْتَفْعَفَ fiillerinin sülâsî mücerredlerinin değil de istifâlden gelen bu formlarının meşhur olduğu söylenebilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi bazı dil âlimleri bu fiilleri mübâlaga anlamında değerlendirmektedir. Ancak Buhârî hadislerinde geçen bu fiillerin bağlamları incelendiğinde mübâlaga anlamında değil, bilakis sülâsî mücerred fiili ile aynı anlamda olduğu görülür. Dolayısıyla istifâl bâbından kullanımlarının daha meşhur olduğu görüşü akla gelmektedir. Örneğin aşağıdaki hadis metninde اسْتَفْعَفَ fiiline mübâlaga değil talep anlamı daha uygun düşmektedir:

“وَحَبِيرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غَنَى، وَمَنْ يُسْتَعْفَفُ يُعْفَهُ اللَّهُ.”

“Sadakanın en faziletlisi ihtiyaç fazlasından verebilmektir. Kim iffetli olmayı isterse Allah onu iffetli kılar.”¹⁴⁵

¹³⁸ Buhârî, “Bed’i’l-halk”, 11 (No. 3280).

¹³⁹ Buhârî, “İcâre”, 12 (No. 2272).

¹⁴⁰ Buhârî, “Bed’i’l-halk”, 2 (No. 3197); “Tefsir”, 16 (No. 4490); “Ahbâru’l-Âhad”, 1 (No. 7251).

¹⁴¹ Buhârî, “Vudû”, 28 (No. 164); “Vudû”, 38 (No. 185); “Vudû”, 42 (No. 192).

¹⁴² Buhârî, “Ehâdisü’l-enbiya”, 19 (No. 3389); “Tefsir”, 6 (No. 4695).

¹⁴³ Buhârî, “Farzu’l-hamse”, 13 (No. 3129).

¹⁴⁴ Buhârî, “Şurût”, 8 (No. 2723).

¹⁴⁵ Buhârî, “Zekât”, 18 (No. 1427).

1.1.13. Gidermek, Ortadan Kaldırmak (Selb ve İzâle)

Selb ve İzâle (السلب والازالة), gidermek, ortadan kaldırmak, soymak, sıyırmak anlamına gelir. İstif'âl bâbı bazen selb ve izâleye delalet edebilir. Örneğin; engel, zorluk anlamına gelen عَقَبَةٌ kelimesi bu bâbtan bir fiile dönüştürüldüğünde اسْتَعَفَّتْهُ “engelini kaldırdım, zorluğunu giderdim” anlamına bürünür. Bu durumda fiilin başındaki اس-ت harfleri başına geldiği fiilin mef'ûl'den kaldırıldığına delalet eder.

İstif'âl bâbı Sahîh'de bu anlamda bir yerde geçer. Sağlam kökü olmak anlamına gelen أَصَلَ kökünden türetilen ve kökünü kurutmak anlamına gelen اسْتَأْصَلَ fiili bu anlamda kullanılmıştır. Hadisin metni şu şekildedir: “أَرَأَيْتَ إِنْ اسْتَأْصَلْتُ أَمْرَ قَوْمِكَ...”, “Kavminin durumunu mahvetmen konusunda ne dersin?” Zira bu kökten türetilen ve kökünü sağlamlaştırmak anlamına gelen diğer bir fiil de أَصَلَ dir. Bu fiil atasözlerinde de bu anlamda kullanılmıştır: اسْتَأْصَلَهُ شَأْفَتُهُ ve اسْتَأْصَلَهُ شَأْفَتُهُ “Allah köklerini kuruttu” şeklinde kullanımlar mevcuttur. Örnekte görüldüğü üzere bu anlam istif'âl bâbında mevcuttur.

1.1.14. Abartı

“Yapıdaki ziyade manadaki ziyadeyi gerektirir” görüşünde olan bazı dil âlimleri istif'âl bâbından gelen bazı fiillerin mübâlağa ifade ettiğini söylemişlerdir. Örneğin, Zemahşerî, اسْتَعَفَّ fiilinin mübâlağa ifade ettiğini söyler. Ona göre اسْتَعَفَّ fiili عَفَّ'den daha mübâlağalıdır. بَانَ/اسْتَبَانَ fiili de böyledir. Zemahşerî, Yusuf sûresi 80. âyetinde geçen اسْتَبَاسُوا fiilini de mübâlağa olarak değerlendirmiştir. Âlûsî de mücadele sûresi 19. âyetinde geçen اسْتَحْوَذَ fiilinde mübâlağa anlamının bulunduğu ifade eder. Aynı şekilde Radî gibi bazı âlimler اسْتَهْزَأَ، اسْتَيْقَنَ، اسْتَحْسَرَ، اسْتَقَرَّ، اسْتَعْصَمَ gibi fiillerin geçtiği âyetleri mübâlağa olarak tefsir etmişlerdir.

Gecenin karanlığı şiddetlendiğinde اسْتَخْلَسَ اللَّيْلُ بالظلام gece zifiri karanlık oldu, birinin şaşkınlığı arttığında اسْتَعْجَبَ فَلَانٌ falan çok şaşırdı denilir. Bu yönüyle istif'âl bâbı mübâlağa ifade eder. Bu anlamda Sahih-i Buhârî'de bir hadiste اسْتَحَزَّ الْقَتْلُ cümlesinde savaş (ölüm) çok şiddetlendi şeklinde geçmektedir. Bir yerde de olsa bu bâb mübâlağa anlamında kullanılmıştır.

1.1.15. Tef'îl Bâbıyla Aynı Anlamı İfade Etmesi

اسْتَعْمَلَ fiilinin yaygın manası *kullanmak* olduğu halde Buhârî hadislerinde bu fiil عَمَلَ görevlendirmek, görevli olarak atamak¹⁴⁶ anlamında dört yerde kullanılmıştır. Örneğin, bu fiil *sahih-i Buhârî*'de bir hadiste şöyle geçer:

”اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتَعْمَلَ حَبِشِيٌّ كَانَ رَأْسَهُ زَبِيئَةً“

“(Başınıza) kafası kuru üzüm tanesi gibi olan bir Habeşli bile görevlendirilse dinleyin ve itaat edin.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Buhârî, “Zekât”, 67 (No. 1500); “Vekâle”, 3 (No. 2302); “Menâkibu'l-ensar”, 8 (No. 3792).

¹⁴⁷ Buhârî, “Ezan”, 54 (No. 693).

¹⁴⁸استنبرأ temizlemek, kurtarmak anlamına gelen بَرَأ ile ¹⁴⁹استوصى tavsiye etmek anlamına gelen وَصَّى ile kısaltmak anlamında¹⁵⁰استفصر fiili قَصَّر anlamında bu eserde kullanılan diğer fiillerdir. İstif'âl bâbı bu manasıyla tef'îl bâbı gibi geçişlilik (tâ'diye) özelliğine sahiptir.

Şahîh-i Buhârî adlı eserde bu klasik manalar yanında aşağıdaki muhtemel farklı manalarda da kullanıldığı görülmektedir.

1.1.16. Devam Etmek

Devam etmek anlamına gelen istimrâr (الاستمرار), istif'âlin diğer olası anlamlarından biridir. Bu anlamda iki yerde geçer. ذكر kökünden türetilen ve okumaya devam etmek anlamına gelen ¹⁵¹استنكر fiili bu anlamda kullanılmıştır. Bu fiilin hatırlamak, aklına gelmek anlamı daha yaygın olduğu halde burada okumaya devam etmek anlamında zikredilmiştir. Hadisin metni şu şekildedir:

"...فاسْتَنْكِرُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَشَدُّ تَقْصِيًا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ النِّعَمِ"

"Kur'ân okumaya devam edin. Çünkü o, kişilerin hafızalarından develerden daha hızlı kaçar."

Bu hadisin şerhlerinde فاسْتَنْكِرُوا fiili تَلَاوَتْهُ okumaya devam edin şeklinde açıklanmıştır.¹⁵² Hadisin bağlamından da bu fiile verilecek en güzel mananın bu olduğu görülecektir.

1.1.17. Çıkarmak

Çıkarmak anlamına gelen istihrâc (الاستخراج), bu bâbın anlamlarından bir diğeridir. ¹⁵³استنبط denildiğinde çabalayarak bir şey çıkardı anlamına gelir. Nitekim bu fiil hüküm çıkarmak anlamında bir fıkıh terimi olarak da kullanılmaktadır.¹⁵⁴ Kalem sûresi 17. âyette geçen يَسْتَنْبِطُونَ fiili de bu anlamdadır.¹⁵⁵ Yani استنتى fiili genel bir hüküm veya kuraldan onu çıkarmak demektir.¹⁵⁶ Bu fiil Sahih-i Buhârî'de bu anlamda birkaç yerde geçmektedir.¹⁵⁷

لَا تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى فَإِنَّ النَّاسَ يَصْنَعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُعْقَى فَإِذَا
مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَكُنْ فِيْمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي أَوْ كُنْ مِمَّنْ
اِسْتَنْتَى اللَّهَ...

"Beni Musa'ya tercih etmeyin, çünkü kıyamet günü insanlar şaşkına dönecekler ve ilk kendine gelen ben olacağım. O sırada Musa'yı tahtın yanında oturuyor bulurum. Onun, benden önce şok olup ayılmışlardan mı ya da Allah'ın hariç tuttuğu kişilerden miydi bilmiyorum."

¹⁴⁸ Buhârî, "İman", 39 (No. 52).

¹⁴⁹ Buhârî, "Cenâiz", 77 (No. 1351); "Nikâh", 80 (No. 5186).

¹⁵⁰ Buhârî, "Hac", 42 (No. 1585).

¹⁵¹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 23 (No. 5032); "Deavât", 6 (No. 6311).

¹⁵² Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî mukaddimetü fethu'l-bârî*, thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd, (Sâhibi's-Sümüvvî'l-Melîki'l-Emîr Sultan b. Abdülaziz, Riyad 2001), 711.

¹⁵³ Sâm Ammâr, "Sîgatü'l-istif'âl fi'l-lugati'l-Arabiyye", 87.

¹⁵⁴ Meâcimü't-türâsiyye, "استنبط" (2 Ağustos 2023).

¹⁵⁵ Sâm Ammâr, "Sîgatü'l-istif'âl fi'l-lugati'l-Arabiyye", 86.

¹⁵⁶ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-vasît*, 134.

¹⁵⁷ Buhârî, "Hars ve müzâra'a", 19 (No. 2346); "Husûmât", 1 (No. 2411); *Tevhid*, 31 (No. 7469, 7472).

1.1.18. Seçmek, Yeğlemek

Seçmek, yeğlemek anlamına gelen tehayyür (التَّحْيِيرُ), bazen İstif'âl bâbının bir anlamı olarak karşımıza çıkar.¹⁵⁸ Bu anlamda en fazla karşımıza çıkan fiil tercih etmek, yeğlemek anlamındaki اسْتَحَبَّ fiilidir. Bu fiil âyetlerde de bu anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁹ اسْتَشَبَّ فَلَانٌ denildiğinde falan kimse iş için gençleri seçti denilir. Sahih-i Buhârî'de bu anlamda tercih etmek¹⁶⁰ anlamında اسْتَحَبَّ عَلَى, kendine ayırmak anlamında¹⁶¹ اسْتَأْتَرَب fiillerine rastlanmaktadır.

1.1.19. Bakmak

Bakmak, bakışlarını çevirmek anlamına gelen ibsâr (الإِبْصَارُ), Şahîh-i Buhârî'de İstif'âl bâbının anlamlarından biri olarak kullanılır.¹⁶² Bakışlarını çevirmek, dikkatle bakmak¹⁶³ anlamına gelen اسْتَشْرَفَ fiili üç yerde bu anlamda geçer. Geçen bir hadisin metni şöyledir:

جاء أهلُ نَجْرَانَ إلى النبي فقالوا ابْعَثْ لَنَا رَجُلًا آمِنًا. فقال لأَبِيعِثَ الْيَكَمَ رَجُلًا آمِنًا
حَقَّ آمِنٍ فَاسْتَشْرَفَ لَهُ النَّاسُ فَبِعِثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ.

“Necranlılar Peygamberimiz'e gelerek, "Bize dürüst bir adam gönder" dediler. Dedi ki: "Size dürüst, doğru ve güvenilir bir adam göndereceğim." İnsanlar bakışlarını ona doğru çevirdiler, o da Ebu Ubeyde İbn el-Cerrah'ı gönderdi.

Sözlüklerde bu fiil إليه ينظر بصره şeklinde açıklanmıştır.¹⁶⁵ Örneğin, Lisânü'l-'Arab'da bu fiilin anlamı, “güneşten dolayı daha net görmek için elini kaşının üzerine koymak” olarak verilmiş ve İbn Mutayr'ın şu şiiri şâhit olarak gösterilmiştir.¹⁶⁶

فَيَا عَجَبًا لِلنَّاسِ بِسْتَشْرَفِي كَأَن لَّمْ يَزُوا بَعْدِي مُجَبًّا وَلَا قِيلِي

“Bana dikkatle bakan insanlara şaşılır. Sanki benden önce ve sonra hiç seven birini görmemişler.”

Buhârî şerhlerinde bu fiil istediği şeyi elde etmek üzere çevresine dikkatlice bakmak anlamında şerh edilmiştir. Kâb b. Zuheyr'in Dîvân'ında da bu anlamda kullanılmıştır:

تَسْتَشْرِفُ الْأَشْيَاحَ وَهِيَ مُشِيخَةٌ بِنَصِيرَةٍ وَحَثِيَّةِ الْإِنْسَانِ

“Uzaktaki silüete insanın vahşiliğiyle basiretle başını kaldırıp dikkatlice bakıyor”¹⁶⁷

Sonuç

Üç ziyâdeli bâblar arasında en yaygın kullanıma sahip olan İstif'âl bâbı, farklı manaları içinde barındırması ve birçok bâbla eşdeğer anlamlarının bulunması bakımından zengin bir fiil veznidir. Araştırma sonucunda diğer bâblarda bulunan birçok özelliği içinde barındırdığı, dildiler arasında sayı bakımından ittifak olmamakla beraber manalarının sadece klasik gramer

¹⁵⁸ Sâm Ammâr, “Sîgatü'l-istif'âl fi'l-lugati'l-'Arabiyye”, 94.

¹⁵⁹ Tevbe 9/23.

¹⁶⁰ Buhârî, “Mevâkîtü's-salât”, 13 (No. 547).

¹⁶¹ Buhârî, “Vudû”, 20 (No. 3094); “Menâkibu'l-ensâr”, 32 (No. 3860).

¹⁶² Sâm Ammâr, “Sîgatü'l-istif'âl fi'l-lugati'l-'Arabiyye”, 97.

¹⁶³ el-Meâcimü't-türâsiyye, “استشرف”, (2 Ağustos 2023).

¹⁶⁴ Buhârî, “Megâzî”, 72 (No. 4381); “Fiten”, 9 (No. 7081). “Ahbâru'l-âhâd”, 1 (No. 7254).

¹⁶⁵ Mu'cemü'l-vasîf, 526.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 2242.

¹⁶⁷ Kâb b. Zuheyr, Dîvân, şrh. Müfit Kumeyha, 16. Beyit, 159.

kitaplarında belirtilenlerle sınırlı olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim bu bâba yüklenen anlam Sîbeveyh'e göre yedi iken, İbn Mâlik'e göre onbir, Ebû Hayyân'a göre ise on ikidir. Günümüzde ise Sâmmâm gibi bu sayıyı elli sekizlere çıkaranlar bile vardır. Şahîh-i Buḥârî'yi esas alarak yaptığım bu çalışmada ise bu bâbın verdiği anlamların sayısı on sekizdir.

Bu çalışma sonucunda İstif'âl bâbının talep (istemek), vicdân (bulmak), ittihâz (edinmek), itikât (inanmak), ta'diye (geçişlilik), ihtisârul-hikâye (kısaca anlatmak), i'tikât (inanmak), selb ve izâle gibi anlamlarda kullanıldığı, lafız ve anlam genişliği ve çeşitliliği sağlamada sülâsi mücerred, if'âl, tef'îl, ifti'âl, tefe'ul gibi bâblarla eşanlamlı kullanımlarının olduğu tespit edilmiştir. Bu da göstermektedir ki istif'âl bâbı, geçişlilik, geçişsizlik, dönüşlülük, mübâlağa, kesret, isimden fiil yapma, izâle, kısaca ifade etme gibi diğer bâblarda münferit bulunan birçok özelliği genel olarak kendi içinde barındıran bir bâb olduğu izlenimini vermektedir.

Âyet, şiiir ve hadis metinlerinde de görüldüğü üzere bu bâbın en bariz ve yaygın anlamı taleptir. Bunun yanında Buḥârî hadislerinde sülâsi mücerred ve if'âl bâbıyla aynı anlamda yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu eserde klasik nahiv eserlerinde pek vurgulanmayan istimrâr (devam etmek), istihrâc (çıkarmak), tehayyür (seçmek) ve İbsâr (bakmak) gibi muhtemel manalar da taşıdığı saptanmıştır. Bu gibi manaların ortaya çıkarılabilmesi için Kur'ân âyetleri, Arap şiiiri ve hadisler üzerinde daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği anlaşılmıştır. İstif'âl bâbından gelen bir fiilin aynı cümlede bazen yukardaki anlamlarından birkaçını beraber ifade ettiği de görülmüştür.

Bu bâbın verdiği anlamlardan sülâsi mücerred ile müvâfakatı, mübâlağa, isâbe gibi anlamları tespit etmede dil âlimleri arasında farklı değerlendirmeler yapıldığı müşahade edilmiştir. Sülâsi mücerred ile aynı anlamı vermesi konusunda Şevkânî, Zemahşerî, Âlûsî gibi âlimler bu anlamı mübâlağaya yorumlamışlardır. Bu bâbın تَعْل بâbıyla anlamca eşdeğer olduğu yerlerde Radî el-Esterâbâdî ise bu anlamı isâbe olarak değerlendirmiştir. Sülâsi mücerred ile aynı anlamı vermesi yaygın olduğu halde bazı fiillerde İstif'âl'in sülâsi mücerredinden daha meşhur olduğu kullanımları da vardır.

Kaynakça | References

- Ahmet Muhtar Ömer. *Mu'cemu'l-lugati'l-mu'âsıra*. Hasade mad. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Alûsî, Ebu'l-Fadl Şehabeddin Mahmud. *Rûhu'l-meânî*. tsh. Ali Abdülbârî Atiyye. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Hedyü's-sârî mukaddimetü fethu'l-bârî*. thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd. Sâhibi's-Sümüvvî'l-Melîki'l-Emîr Sultan b. Abdülaziz, Riyad 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2002.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*, y.y: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Cürcânî, Abdulkâhir b. Abdurrahman. *el-Miftâh fi 'ilmi's-sarf*. thk. Ali Tefvik el-Hamd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf Ali b. Yusuf. *el-Bahru'l-muhî fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf Ali b. Yusuf. *İrtişâfü'd-darb min lisâni'l-'Arab*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1998.
- Emîl Bedî'Yakup. *Mevsûâtü ulûmu'l-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu's-şâfiye*. thk. Muhammed Nûru'l-Hasan ve diğerleri. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr*. Hasade mad. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1977.
- Hadîce el-Hadîsî. *Ebniyetü's-sarf fi Kitâbi Sîbeveyhi*. Bağdat: Mektebetü'n-Nahde, 1965.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru Sahnûn, ts.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak Gâlip b. Abdurrahman. *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali Neccar. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1994.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *Edebu'l-kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Mâlik, Cemâlüddin Muhammed b. Abdullah et-Tâî. *Şerhu't-teshil*. thk. Abdurrahman es-Seyyid. Kahire: Dâru Hicr, 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbn Usfûr, Ali b. Mü'min b. Muhammed el-Hadramî. *el-Mümti'u fi't-tasrif*. thk. Fahrüddin Kubâve. Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1987.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî. *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrif*. thk. Fahrüddin Kubâve. Halep: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1973.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî. *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*. thk. Emîl Bedî' Yakub. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbrahim Mustafa ve Diğerleri. *Mu'cemu'l-vasîf*. Kahire: Dâru'd-Dâvet, 1972.
- Kâb b. Zuheyr. *Dîvan*. şrh. Müfid Kumeysya. Riyad: Dâru's-Şevvâf, 1989.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karşlı, İlyas. *Arapça Atasözleri ve Deyimler Kitabı*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2017.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat: 2014.
- Meâcimü't-türâsiyye. 02 Ağustos 2023. <https://lexicon.alsharekh.org>

- Meydânî, Ebû'l-Fazl Ahmet b. Muhammed b. Ahmet b. İbrahim. *Mecme'u'l-emsâl*. thk. M. Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Dâru's-Sünnetü'l-Muhammediye, 1955.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Nabîga ez-Zübyânî, Ebû Ümâme Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb. *Dîvan*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1119.
- Râcîhî, Abduh Ali İbrahim. *et-Tatbîku's-sarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2004.
- Râzî, Fahrreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sâm Ammâr. "Sîgatü'l-istifâl fi'l-lugati'l-'Arabiyye". *et-Ta'rib*. 49 (December 2015), 69-108.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1988.
- Süyûtî, Ebû Bekr b. Muhammed. *Hem'u'l-hevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Şellaş, Hâşim Tâhâ. *Evvânü'l-fîl ve me'ânihe*. Necefî'l-Eşrâf: Matba'atü'l-Edeb, 1971.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Tarafe b. el-'Abd. *Dîvan*. thk. Dürriyetü'l-Hatîp ve Lütfi es-Sakkâl. Beyrut: Müessesetü'l-'Arabiyye, 2000.
- Yıldırım, Kadri. "Sülasî Mücerred Fiillerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar". *Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Diyarbakır 2000), 209-248.
- Zebîdî, Zeynuddin Ebu'l-Abbâs Ahmet b. Ahmet. *Muhtasarı Tecrid-i şarîh*. Çev. Abdullah Feyzi Kocaer. İstanbul: Hüner Yayınları, 2004.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Mârif, 2009.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Mufasssal fî 'ilmi'l-luga*. thk. Fahr Sâlih Kadâre. Amman: Dâru Ammâr, 2003.